

GÜNEY KAFKASYA'NIN 100 YAŞLI 'GENÇ' DEVLETLERİ: AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİNDEN ALINACAK DERSLER

Nigar SHİRALİZADE

Analiz No : 2018 / 17

20.06.2018

Birinci Dünya Savaşının sonu dört imparatorluğun çöküşü veya Milletler Meclisinin kurulması gibi büyük olayların yanı sıra hem de uluslararası topluma katılan ve varlıklarını kısa süre sürdürebilen küçük devletlerin de hikâyelerine şahitlik etmiştir.

Çar Rusyasının düşüşünden sonra Kafkasyada yeni aktörlerin ortaya çıkması küresel arenada ufak gözükse de bölge için kritik olaydı, bu hadiseler devletlerin varisleri olarak 1991de kurulan yeni Cumhuriyetlerin günümüz politikalarını anlamak için de önemlidir. Güney Kafkasyanın üç bağımsız devleti Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistanın da kendilerini 1918de kurulan Cumhuriyetlerin halefi olarak gördüklerini dikkate aldığımızda seleflerin bölgenin bugünkü politikalarındaki izlerini de değerlendirmeliyiz.

Bu makale bir milletin hayatını bir asır sonra bile etkileyen ama bir zamanlar önemsenmeyen ve hatta yasaklanan bir hikâyeyi anlatıyor. Aslında o dönemin küçük halklarının hikâyeleri sadece büyük güçler tarafından göz ardı edilmemiş, hem de bahsi geçen milletlerden Sovyet rejimi döneminde yetmiş yıl boyunca dikkatlice saklanmıştır.

Bu araştırmanın konusu 28 Mayıs, 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetidir. Makalenin ilk kısmında 20. yüzyıl Kafkasyasının jeopolitik manzarası tasvir edilerek yeni cumhuriyetlerin doğmasına yol açan sebepler anlatılmaya çalışılmıştır. Sonrasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin savunduğu değerler, tanınmak için gösterdiği çabalar, bölgesel ve uluslararası aktörlerle ilişkileri açısından incelenecektir. En son kısımdaysa Cumhuriyetin düşüşü Güney Kafkasyada son on yıllarda geçen olaylarla benzerliklerinin altı çizilecektir.

Kafkasyanın 20. Yüzyılın Başlarındaki Jeopolitik Durumu: Yeni Devletlerin Doğumu.

On yıllar süren sanayileşme büyük güçlerin modernleşmeleri ve askerileşmeleriyle sonuçlandı ki, bu da tarihin ilk büyük savaşına yol açtı. Böylesine siyasi, ekonomik ve

askeri açıdan kritik bir zamanda modernleşmenin etkileri büyük imparatorlukların içindeki ve yüzyıllarca üstünlüklerini koruduklari küçük halklarda hissedilmeye başlandı.

Savaş bütün tarafları - hem galipleri, hem de mağlupları - yıprattı. Herkes ağır bedeller ödedi ve Çar Rusyası da istisna değildi. 20. yüzyılın başlarından itibaren Rusya özgürlüklerini kazanmak için imparatorluğun zincirlerinden kurtulmak isteyen halklar için önemli bir platforma dönüştü. Bu da yerli aydınlara kendi itibarlarını yükselterek onlara on yıllarca yasaklı olan siyasi bölgeye giriş yapmaları için izin çıkardı. Yeni partiler kuruldu, Parlamentoda, meclislerde hatta orduda Ruslardan başka halklardan olan insanların sayı artmaya başladı. Çar Rusyasının savaşa girerek gücünü tamamen tüketmemesine rağmen, yeni devletlerin kurulması için temel oluşmaktaydı.

Ancak savaş çoktandır yorgun olan imparatorluğa ağır darbe vurarak 1917 yılının Şubat ayında Romanovlar monarşisinin sonunu getirdi. Kafkasya aydınları özerklik konusunun üzerinde anlaşmaya vardılar. Gelecek yönetim şekli ile ilgili kararın Kasım, 1917de düzenlenmesi beklenen, özgür ve adil seçimlerle kurulacak Tüm Rusya Kurucu Meclisinde alınması kararlaştırıldı. Azerbaycandan Müsavat (Eşitlik), Ermenistandan Daşnaksütyun Partisi ve Gürcistandan Menşevikler seçimler sonucu çoğunlukta oldu. Bu partiler 1917, Ekimindeki Bolşevik devriminden sonra Transkafkas Seymine dönüşecek olan Transkafkas Komisarlığını kurdular. Rusya ve Osmanlı arasında imzalanan Brest-Litovsk anlaşması gerginliği daha da tırmandırdı. Osmanlı imparatorluğu ve Rusyanın eski sömürgeleri arasında tartışmalı bölge sorunları ortaya çıktı. Bu mukaveleyi imzalayarak Çar Rusyası Kafkasya halklarının gözünde meşruiyetini tamamen yitirdi. Bağımsız Federal Transkafkas Cumhuriyeti 22 Nisan 1918 yılında kuruldu.

Ancak üç devletten oluşan bu Cumhuriyetin ömrü çok da uzun olmadı. İç anlaşmazlıklar ve Osmanlıya karşı tartışmalı bakış açıları sonucu ilk olarak Gürcistan 27 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan etti. Onu Azerbaycan ve Ermenistan takip etti.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin bağımsızlığını 28 Mayıs 1918 senesinde Bolşeviklerin Bakudeki hâkimiyeti devam ederken ilan etti. Azerbaycan hükûmeti İstiklal Beyannamesini yabancı devletlere göndererek uluslararası tanınma talebinde bulunuyordu. Deklarasyonda bağımlılığını yeni kazanmış devletin arazisi ve yönetim şekliyle ilgili konular açıklığa kavuşturulmuştu;

> Bugünden başlayarak Azerbaycan halkı özgürlük haklarının sahibidir ve Güney-Doğu Transkafkasya'dan oluşan Azerbaycan tüm haklara sahip, bağımsız devlettir. Bağımsız Azerbaycan'ın siyasi yapısı Halk (demokratik) Cumhuriyeti olarak belirlenir.
>
> Temsilciler Meclisi toplanıncaya kadar bütün Azerbaycan'ın yönetimi başında, halkın oyu ile seçilmiş Milli Şura ve Milli Şura karşısında sorumlu olan geçici Hükümet bulunur[1].

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC) Müslüman Doğusunun ilk demokratik cumhuriyetidir. Parlamenter yönetim şekli olan ADCin Milli Meclisi ilk toplantısını 1918 yılının Kasımında gerçekleştirdi. Bu mecliste İstiklal Beyannamesinin ilkelerine sadık

kalınarak 120 milletvekilinin sadece 80i Azerbaycan Türklerinden oluşuyordu, geri kalan sandalyeleri Azerbaycan arazisinde yaşayan azınlıklar alıyordu; 21 sandalye Ermenilere, 10 Ruslara, 1 Almanlara ve 1 sandalye de Yahudilere veriliyordu[2]. Gürcü ve Polonyalıların nüfusu oy kullanmak için yetersiz olmasına rağmen, onlar da Parlamentoda 1 kişiyle temsil ediliyorlardı;

> Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, sınırları içinde milliyeti ve dinine bakmaksızın, bütün vatandaşlara vatandaşlık ve siyasi haklarını temin eder. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, onun topraklarında oturan bütün milletlere serbest gelişme için geniş olanaklar sağlar[3].

Azerbaycanın ilk Cumhuriyeti Doğuda kadınlara seçip seçilme hakkı veren ilk devletti. Kadınlara oy kullanma hakkının ABDde 1920 yılında, İngilterede 1920 yılında, Fransada 1944 senesinde, İsviçrede 1971 yılında verildiğini göz önünde bulundurursak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükumetinin bu adımının önemle değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Devlet yetkilileri - Mamed Emin Rasulzade, Alimerdan bey Topçubashev, Fatali han Khoyski, Nasib bey Usubbeyov, Samed bey Mehmandarov, Aliagha Shykhlinsky, Sultan Medjid Ganizade, Halil bey Khasmamedov, Ahmed bey Papinov, Şaf bey Rustambeyov ve diğerleri - uzun yıllardır bağımsızlık için hazırlanan aydın elitlerden oluşuyordu.

Devlet yönetim sistemine yapılan demokratik düzenlemeler dışında sosyal ve kültürel hayata da getirilen düzenlemeler göz önünde bulundurulmalıdır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kendini laik devlet olarak tanımlıyordu. Bundan başka, onlar toplumun gelişmişliğinin eğitimle artırılabileceğine inanıyorlardı. Bakü Üniversitesinin (şimdi Bakü Devlet Üniversitesi) 1919 yılında kurulması, yüzlerce öğrencinin yurtdışına eğitim için gönderilmesi (Sovyet rejimi kurulduğu için çoğu geri dönemiyor), yeni kütüphanelerin, kültürel merkezlerin açılması Rus hegemonyası döneminde köreltilen, sağırlaştırılan ve susturulan halkı cehalet ve eğitimsizlikten kurtarmak için atılan adımlardandı.

Osmanlının Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetine katkıları

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bağımsızlığını Tifliste ilan ettiğinde Azerbaycan arazisinin bütününde *de-facto* kontrolü elinde tutmuyordu. Özellikle Bakü Bolşeviklerin elindeydi. Baküyü Bolşeviklerden geri almak için Azerbaycan hükumeti Osmanlılara müracaat etti. Osmanlı ordusu bu çağrıya kayıtsız kalmadı. Kafkas İslam Ordusu Nuri Paşanın liderliğinde Genceye 1918, Haziranında vardı[4]. Azerbaycan hükumeti de Tiflisten Genceye taşındı. Bolşeviklerin İran'da konumlanan İngiliz birimlerine çağrısı ya da Hazar petrolünü kontrol altına almak için Merkezi Hazar Diktatörlüğü kurmalarına rağmen Anadolu ve Azerbaycan Türklerinin çabalarıyla Bakü 1918 yılı 15 Eylülünde kurtarıldı.

Bakünün kurtuluşundan sonra başkent oraya taşındı ve Azerbaycan hükumeti ülkenin sosyo-politik hayatıyla daha fazla ilgilenmeye başladı. Kafkas İslam Ordusu da hükumetin bu çabalarına destek göstererek, askeri operasyondan sonra ülkeyi hemen terk etmedi. Onlar öncelikle Azerbaycan hükumetine kendi ordularını kırmaları konusunda yardımcı oldular. Osmanlı Türkleri yeni bağımsızlaşmış devlette hükumetin barış ve istikrarına katkıda bulunarak yerel haydutlar ve yasadışı fiyat yükselmesine karşı mücadele etmesi

konusunda da destek oldular. Yaşlı Bakü sakinleri hatıralarında ADC tarihinin bu dönemini saygı ve şükranla anıyorlar.

Ancak İslam Ordusu Baküde çok kalamadı. 1918 Ekimindeki Mondros Ateşkesiyle Osmanlı İmparatorluğunun I Dünya Savaşında mağlubiyeti resmen tanındıktan sonra ordu geri dönmek zorunda kaldı[5]. Nuri Paşanın liderliğindeki ordunun geri çekilmesine rağmen, küçük askeri birimler ülke kuruculuğundaki yardımı devam ettirmek için Azerbaycanda kaldılar.

ADCin dış politikası

ADC içerdeki sorunlarla uğraşmasına rağmen aktif dış politika yürütüyordu. İstiklal Beyannamesinin kabulünden hemen sonra beyanname Avrupa devletlerinin birçoğuna gönderildi. Osmanlılarla ilk Dostluk Anlaşması Batumda imzalandı. Daha sonra Azerbaycan hükumeti Paris Barış Konferansına uluslararası tanınma almak için hazırlanmaya başladı.

Parise özel heyetin başında gönderilen Elimerdan bey Topçubaşov Avrupa devletlerinin temsilcileriyle İstanbulda görüşmeler yaptı. Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi 1919 Mayısında Kafkasyanın bağımsızlığını yeni kazanan devletleriyle ilgili konuyu tartışmaya başladı. Büyük devletler uluslararası alanda yeni ve küçük devletleri bağımsız olarak görmek istemiyor, halkların kendi kaderlerini belirleme haklarına önyargıyla yaklaşıyorlardı [6]. Böyle bir yaklaşım doğal olarak Azerbaycanlı diplomatların işlerini zorlaştırıyordu. Topçubaşov 28 Mayıs, 1919 yılında Wilson ve Morghentauyla görüşme yaptı ki, bunun sonucu olarak da Azerbaycanın bağımsızlığı konferans katılımcıları tarafından *de-facto* tanındı.

ADCin düşüşü

Azerbaycan hükumetinin komşu devletlere barışçıl ve dostane yaklaşımı, ne yazık ki ayni istekle, özellikle Ermeni tarafından, karşılanmadı. Bölgesel barış ve istikrara katkıda bulunmak için Erivan üzerindeki haklarından vazgeçen hükumet (Bu adım halen daha ADCin en büyük yalnışı olarak değerlendiriliyor) Ermenistanın Daşnak hükumetinin tatminsiz ve açgözlü yüzüyle tanıştı. Ermeniler Bolşeviklerin Baküye hazırladıkları işgal planı döneminde Karabağa toplu saldırılara başlayarak Azerbaycan ordusunun dikkatini dağıtmayı başardılar.

Azerbaycan hükumetinin karşı gelecek gücü yoktu bu yüzden de Bolşeviklerin Anadoluya Kemalist harekâta destek için Azerbaycan arazisini kullanmak bahanesini kabul etmek zorunda kaldı. 27 Nisan 1920 yılında Kırmızı Ordu Azerbaycanı işgal etti ve ancak yetmiş yıl sonra çıktı.

Güney Kafkasya'da 100 yıllık genç devletlerin etkileri.

1910lu yılların sonu ve 1990lı yılların başlarını kıyaslamalı analiz ettiğimizde benzer fotoğrafla karşılaşıyoruz. 1990larda başka bir imparatorluğun yıkılması, 70 yıllık esaretten kurtulan yeni küçük devletlerin kurulması ve eskiden olduğu gibi uluslararası alanda tanınamama korkusu 1910larla çok benzeşiyordu.

Ne yazık ki, benzerlikler sadece uluslararası sistemin genel çerçevesiyle yetinmiyordu.

Ermenistanın Azerbaycana karşı saldırgan tutumu, Rusyanın bölgeye bitmek bilmeyen takıntısı, büyük devletlerin küçük devletlerle oynadığı oyunlar 21.yüzyılda da aynı kalmaktadır. Bu sebepten de 1918 ve 1920 yılları bölgesel dengeyi, Kafkasya devletlerinin değer ve çıkarlarını, başarı ve başarısızlıklarını anlamak için çok önemli bir dönemdir. 1920li yıllardaki gibi tarihten silinmemek ve varlığını sürdürebilmek bu devletlerin sadece Kafkasyanın genç devletlerinden aldıkları derslerle mümkün olmuştur. Asırlardır köreltilmiş Kafkasya halkları bağımsızlığın tadına ilk defa 1920lerde baktılar ve görülen o ki, bunu hiçbir zaman unutmadılar. Kafkasyanın Sovyet sonrası kurulan devletleri 1910lardaki seleflerinin tarihsel mirasından dersler çıkarmışlar.

Makalenin esas konusuna dönersek, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin demokratik, laik ve toleranslı duruşu bütün küçük devletler için 100 yıl sonra bile ders niteliğindedir. Bu sebepten de Doğunun ilk demokratik, parlamenter Cumhuriyetinin ideal ve prensiplerini takip etmek onun bugünkü halefine sadece ve sadece fayda getirecektir.

[1] Gasimli, Musa. "Azerbaijan Democratic Republic." *Visions of Azerbaijan Magazine*. Summer, 2006. http://www.visions.az/en/news/100/af1b15fd/.

[2] Goyushov, Altay. "Azerbaijan." *International Encyclopedia of the First World War*. March 31, 2016. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/contributors/.

[3] Gasimli, Musa. "Azerbaijan Democratic Republic." *Visions of Azerbaijan Magazine*. Summer, 2006. http://www.visions.az/en/news/100/af1b15fd/.

[4] Musa, Ismayil. *Azərbaycanın xarici siyasəti (mart 1917 - aprel 1920-ci illər).* Baku: Bakı Universiteti, 2008.

[5] *Ibıd*

[6] *Ibıd*.

Yazar Hakkında :

Atıfta bulunmak için: SHİRALİZADE, Nigar. 2026. "GÜNEY KAFKASYA'NIN 100 YAŞLI □□□□□ DEVLETLERİ: AZERBAYCAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİNDEN ALINACAK DERSLER." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No.2018 / 17. Haziran 20. Erişim Kasım 10, 2026. https://mail.avim.org.tr/tr/Analiz/GUNEY-KAFKASYA-NIN-100-YASLI-GENC-DEVLETLERI-AZERBAYCAN-DEMOKRATIK-CUMHURIYETINDEN-ALINACAK-DERSLER

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax**: +90 (312) 438 50 26
@avimorgtr
https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi
E-Posta: info@avim.org.tr
http://avim.org.tr

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır